

● Кызыктуу жана пайдалуу

Акча сактоо маданияты: байыркы замандан азыркы күнгө чейин

Мырзакат ТЫНАЛИЕВ,
“Кыргыз Туусу”

1. Каражатты сактоо деген эмне?

Сакталган каражат – бул пайдабыздын азыр жумшап салбастан, сактап койгон жана болочокто пайдалануу үчүн салынган бөлүгү. Акчанын канча бөлүгүн сактап коюу боюнча бирдиктүү пикир жок, финансылык адистер тапкан кирешенин ар кандай бөлүгүн айтып жүрүшөт. Сакталуучу каражаттын оптималдуу өлчөмү пайданын көлөмүнөн жана жекече артыкчылык берүүдөн көз каранды. Көптөгөн адистер ар бир тапкан акчадан 10%дан кем эмес топтоону сунушташат.

Ошентип, топтолгон акча ар кандай алдын-ала билүүгө болбой турган учурларда финансылык коопсуздукту камсыздайт. Ушундан улам, топтолгон акчаны кантип сактоо керектиги маселеси келип чыгат. Аларды ар кандай ыкмада жана ар кайсы жерде сактоого болот. **Азыркы учурда – бул баарынан мурда банк депозити.** Ошол эле учурда мурдагыдай эле белгилүү жерлерде: сейфте, төшөктүн астында, кутуда жана башка нерселерде акча сактаган адамдар да кездешет.

2. Кутуда жана башка нерселерде акча сактоо: илгери убакта жана азыр

Совет мезгилинде салт болуп калгандай, куту жөнүндө сөз кылганыбызда дароо эле жонунда монета салуучу тешиги бар доңуз эске түшөт эмеспи. Бул илгертеден келе жаткандай болсо да, чынында андай эмес. Дүйнөнүн кайсы бөлүгүндө жана качантан адамдар акча топтоо (баса, зергердик буюмдары да топтоонун ыңгайлуу түрү болгон, себеби аларды дайыма тагынып жүрүүгө болот эмеспи) үчүн анча чоң эмес кутучаны пайдалана баштаганы боюнча так маалымат жок. Кантсе да баарында принцип бирдей болгон: ага монетаны салуу оңой, а бирок, алып чыгуу кыйын боло турган чакан буюм. Формасы храмды эске салган байыркы грек кутучасы эң байыркы үлгү болуп эсептелет. Ал биздин доорго чейинки IV кылымда жаралган делип жүрөт.

Батышта...

Байыркы кутучалардын үлгүлөрү Германия менен Британиядан табылган. Алгач кутучалардын формасы кооз болбогон. Алар гипстен жана чоподон жасалган. Орто кылымдарда кутучаларды сейрек пайдаланышкан: акчаны же кенч катарында жерге көмүшкөн, же үйдө жашыруун – кошумча түбү, жашыруун механизмдери же кулпулары бар жерлерде сакташкан. Кызыгы, кутучалар жеке жана коомдук да болгон. Мисалы, Германияда кандайдыр-бир жакшы максаттарда пайдалануу үчүн коомдук кутучалардын жардамы менен көчөлөрдө кайыр-садака чогултушкан. Кутучанын ордуна жыгач кружка коюп, анын капталына акча топтоонун максаты жана зарыл сумманы топтоо убактысы жазып коюлган.

Байыркы Руста монеталардын ролун металлдын кесилген кесиндилери аткарган (ушундан улам орустун “рубль” (“кесинди”) сөзү келип чыккан), алар үчүн кездемеден, булгаарыдан тигилген же токулган мүшөк түрүндө акча топтогучтар пайдаланылган, аларды белге байлап же моюнга илип алышчу. Кийинчерээк Руста “кубышка” деп аталган моюну узун жана ичке, майда монеталарды салууга

ыңгайлуу болгон идиштер пайдаланыла баштаган. Бирок, акчаны жана башка баалуулуктарды ташуу үчүн тактадан жасалган жана болот кырчоолор менен кошумча бекемделген жашиктер болгон. Мындай сандыктар азыркы сейфтердин башаты болушкан.

Чыгышка келсек...

XIII – XVI кылымдардагы доңуз түрүндөгү кутучалар Индонезиядан табылган. Ошондон улам суроо туулат – эмне үчүн ушундай формада? Кеп индонезиялыктардын тилинде “селенгам” деген кутучаны же акча топтогучту билдирген сөз менен жапайы доңузду билдирген “селенг” сөзүнүн уңгусу бирдей экенинде. Бирок, ал убакта европалыктар ал жактарга барышкан эмес, демек, индонезиялыктарды доңуз кутучалардын түзүүчүлөрү деп тастыктоого да мүмкүн эмес.

Кытайдан чыккан доңуз формасында кутучалар да белгилүү жана көптөгөн изилдөөчүлөр кутучанын чыгышын Кытай цивилизациясына таандык кылып жүрүшөт. Бир жагынан бул Кытайда доңузду гүлдөп өнүгүү жана бакубаттуулуктун символу катарында каралышы менен байланышкан.

Көчмөндөрдө...

Көчмөндөр жашашкан улуу талааларда экономикалык ишмердүүлүктө жаратылыш шарттары жана жашоонун көчмөн образы үстөмдүк кылган. Мындай шарттарда алар үчүн мал өзгөчө баалуулукка ээ болгон. Мал алмашуу каражаты да, өндүрүштүн, мисалы, кийиз жана эшилген жип өндүрүүнүн экономикалык негизи да болуп саналган. Ушундан улам мал жана анын саны каражатты сактоочу “кутучалар” катарында болгон. Бирок, көчмөндөр Кытай сыяктуу отурукташкан калктар менен кошуна жашашкандыктан, бул да өзүнүн таасирин тийгизген. Мында кошуналар менен соодада монеталар түрүндөгү акча муктаждыгы жаралган.

Кутучалар көчмөн жана жарым көчмөн жашоо образында кеңири колдонулуучу материалдардан жасалган, бул көбүнчөсү мүшөкчө түрүндөгү булгаары болгон, баса, көбүрөөк көндүм болгон башка материалдар: чопо кумуралар (башка формалары), жыгач кутучалар, ошондой эле баалуу буюмдар, алтын жана күмүш кооздук буюмдары да пайдаланылган.

3. Банк депозити же азыркы дүйнөдө кантип акча топтоого болот?

Банк ишмердүүлүгүн, атап айтканда, легалдуу ссудалык үстөк пайызды өнүктүрүү адам коомунун өнүгүүсүндө укмуштуу алга секирик катары кызмат кылды, ал кутучаларды эле эмес, жалпысынан адамзаттын технологиялык өнүгүү жолундагы өнүгүү ыргагын түп-тамырынан өзгөрттү. Институт катарында банктар жана кутучалар, өз акчаларын көз менен көрүп турууну каалагандан улам банк ячейкалары пайда болду.

Банк депозити – бул банк аманаты, ал банкта келишим менен сактоо шарттары жана үстөк пайыздарын эсептөөнүн алдын-ала макулдашылган шартында жайгаштырылат. Алгачкы депозиттер байыркы Грекияда пайда болгон деп эсептелип жүрөт. Анда алар, албетте, акчалай эмес, натуралдуу болгон – алтын, кенч, кыймылсыз мүлк, жада калса жер. Алгачкы банктар катарында байыркы грек храмдарын эсептөөгө болот, аларда байлар кыймылдуу мүлктөрүн сактоо үчүн кал-

тырышкан, ошондой эле храм кайтаруучуларына кыймылсыз мүлктөрүн карап турууну өтүнүшкөн. Бул менчиктин сакталуусун камсыз кылуу үчүн жасалган – ал заманда эң кубаттуу күч болуп саналган чиркөөдөн башка эч ким кепилдик бере алчу эмес.

Идея акырындык менен байыркы Римге өткөн. Дал ушул латын тилинен «депозит» (depositum – сактоого берилген буюм) сөзү келип чыккан. Алар каражаттын акчалай эквивалентин ойлоп табышкан жана байыркы “банкирлер” аманатчылардан алышкан акчаларды пайдалана башташкан. Алар акчаларды чоң пайда алуу үчүн башкаларга беришкен жана акчаны пайдаланганы үчүн аманатчыларга белгилүү бир пайыз төлөшкөн.

Биздин доорго чейинки 808-жылы Түндүк Италияда соодагерлер ошол кездеги биринчи европалык банкты түзүү үчүн биригишкен, ал банкта депозитте накталай акча сактоого болгон. Андан өнүккөн банк системалары Венецияда XII кылымда салыктарды жыйноо жана контролдоо үчүн пайда болгон. Ошондо депозиттер азыркыга жакын түргө ээ болушкан.

Географиялык ачылыштардан жана өнөр жай революциясынан кийин банкта сакталган каражаттарды тескөө жөнүндө кандайдыр-бир тилкатка өтө зарылчылык жаралды, себеби, банкка келүү жана монеталар салынган оор мүшөктөрдү алып кетүү дайыма эле ыңгайлуу боло бербеген. Ошондо кагаз акчалардын башаты болгон чектер да пайда болду. Алар банк аманатынын логикалык өнүгүүсү жана адамзат үчүн алдыга кадам болуп калышты. Чек – бул банк аманатынын ээсинин банк аманатынан белгилүү бир сумманы пайдалануу укугу жөнүндө тилкаты, аны банк алдын-ала макулдашылган шарттарда кабыл алууга милдеттүү.

Бүткүл СССРдегидей эле совет мезгилинде биздин өлкөдө СССР Мамбанкынын Кыргыз Республикалык банкы болгон, анын өз сактык китепчелери жана сактык кассалары бар болчу. 1989-жылы Кыргызстанда биринчи коммерциялык банкты уюштуруу боюнча иш башталган. 1990-жылы биринчи комбанк уюштурулган, а бир катар комбанктардын жаралуусу менен депозиттик эсептер пайда болгон. Көз карандысыздыктын алгачкы жылдарында ар кайсы советтик ишканалардын кайра түзүлгөн мурдагы контораларын эсептебегенде, 10го жакын жаңы банк пайда болгон.

Азыр мыйзамга ылайык аманат же депозит – бул Улуттук банктын тиешелүү лицензиясына ээ болгон банк, микрофинансы компаниясы тарабынан аманатчыдан алынуучу акчалардын суммасы, ошондой эле жеке ишкер тарабынан кайтарымдуулук шарттарында (бул шарттар толук же жарым-жартылай кайтаруучулук же чоң сумманын кайтаруучулук шарттарын болжолдогонуна карабастан) эсептешүү же депозиттик эсепте жайгаштырылган акча каражаттарынын суммасы.

4. Азыркы убакта биздин өлкөдө каражатты кантип туура топтоо жана көбөйтүү керек

Акчаны үйдө, же депозитте сактоого болот. Бул эки варианттын тең жакшы жана жаман жактары бар. Акча топтоо жөнүндө сөз кылганда көбүбүз акчаны “жаздыкка катмайды” же банктагы депозитти түшүнөбүз. Биринчи вариант акча керек болуп калса, дайыма жаныңда экени менен ыңгайлуу. Бирок ал коопсуз эмес жана пайда алып келбейт. Экинчиси – депозит – пайдалуу, акча банкта ишеничтүү сакталат, бирок аларды белгилүү бир убакытка жеткиликсиз (же аларды мөөнөтүнөн мурда алса, үстөк пайызсыз жеткиликтүү) кылат.

Азыр финансыны көбөйтүүнүн дагы эч болбогондо алты ыкмасы бар – бул акциялар, облигациялар, мамлекеттик баалуу кагаздар, инвестициялык фонддун пайлары, кыймылсыз мүлк, алтындын өлчөнгөн куймалары.

Макала КРнын Улуттук банкынын Коомчулук менен иш алып баруу бөлүмүнүн кызматкерлеринин жардамы менен даярдалды.